

EVOLUCIÓN ECONÓMICA E CAMBIO SOCIAL

Desequilibrio da estrutura da propiedade da terra e as súas consecuencias:

A terra estaba mal repartida en España desde épocas remotas e grazas á propiedade vinculada ou amortizada, os grandes dominios territoriais permaneceron ata a idade contemporánea. A desamortización foi promovida polos liberais no s.XIX: anunciada en 1812; iniciada tímidamente en 1820 e levada a cabo definitivamente de 1836-1843 e en 1854-1856. No caso das terras da Igrexa e os concellos, son expropiadas e poxadas (subastadas): cambian de mans ao transformarse en propiedade particular; as da nobreza fano sen cambiar de mans.

En realidade a desamortización contribuíu á concentración da propiedade da terra. As terras desamortizadas foron mellor explotadas: ampliouse a superficie cultivada: a agricultura española abasteceu a un mercado interior en crecemento (aumenta a poboación). O ferrocarril permitiu conectar o centro cerealístico coa periferia máis poboada. A finais de século isto mantívose grazas ás tarifas arancelarias de 1891.

A mellóra das comunicacións permitiu a creación dunha economía internacionalizada: a agricultura especialízase.

1) O viño: converteuse no produto principal das exportacións españolas e estas multiplicáronse na década de 1880 pola filoxera. Os viticultores cataláns e rioxanos abasteceron o mercado francés de 1882 a 1892 en virtude dun tratado comercial. Despois a filoxera chegou a España destruindo as cepas; non todas foron repostas: emigración de moitas familias campesiñas.

2) Cereais: a crise vinícola coincidiu coa dos cereais na última década do século.

3) Remolacha: trala perda de Cuba > boom de produción > afundimento dos prezos.

4) Aceite de oliva: mantívose a produción grazas á demanda americana.

5) Cítricos: único sector onde se produciu unha capitalización e intensificación das explotacións. Melloráronse e ampliaron os sistemas de rego e introducíronse fertilizantes importados (guano). Isto foi tomado polos rexeneracionistas como modelo e propugnaban a construción de obras hidráulicas.

En resumo crise común á agricultura europea (crise finisecular) con síntomas propios de atraso. Faltan investimentos, nas grandes explotacións por falta de iniciativa (os donos afeitados a vivir de rendas), e nas familiares por falta de recursos. As terras explotábanse mediante pequenos arrendatarios ou xornaleiros, ameazados de ruína ou miseria polo paro estacional: fortes tensións sociais.

Os inicios da Revolución Industrial en España:

1) O textil catalán: a industria textil é a primeira que coa revolución industrial se mecaniza e adopta o factory system. Era de gran tradición en Cataluña e sufriu moito a Guerra da Independencia: as tropas francesas destruíron as instalacións e saquearon os talleres. A perda das colonias americanas nos anos 20 foi tamén un duro golpe: eran o seu mercado tradicional.

Nos anos 30 comeza a desenvolverse con capitais autóctonos procedentes de cultivadores de vide ou indianos con fortuna. Este despegue foi freado pola Primeira Guerra Carlista: en 1835 queimouse a fábrica O Vapor dos Bonaplata (Ludismo?).

O gran desenvolvemento prodúcese nos anos centrais do século (1840-1861): modernízase a produción e as importacións de algodón multiplícanse x6. A modernización produciu cambios na

localización das industrias: as primeiras fábricas precisaban enerxía hidráulica (estaban no interior, próximas aos ríos); despois o uso do vapor (carbón) fixo que se instalasen na costa (importación de carbón e algodón).

A industria algodonera catalá converteuse na cuarta do mundo. A produción en masa (baixan os prezos) permitiulle ampliar o mercado interior e abastecer ás últimas colonias. A guerra de Secesión en EEUU (1861-1865) fixo que o prezo do algodón disparácese e iso permitiu desenvolverse unha moderna industria da la en Sabadell e Tarrasa.

II) A construción do ferrocarril: en España o desenvolvemento textil e do ferrocarril son paralelos (un tiña que financiar ao outro). Dada a debilidade da Facenda pública foron grupos financeiros privados (españóis e estranxeiros) quen o construíron: mediante concesión dunha liña construíana e explotaban por un tempo.

A construción foi cara, dadas as dificultades orográficas da península Ibérica. Ata 1855 construción lenta; a partir de 1855 acelerouse (bienio progresista) coa Lei Xeral de Ferrocarrís dese ano: subvencións, facilidades para construír, importar material, ... Nestas ventajosas circunstancias, diversas sociedades estranxeiras (francesas, inglesas...) con participación de aristócratas e banqueiros españois rivalizaron por construír e explotar as liñas ferroviarias. A rede construída adoptou unha forma radial por dous motivos: (rexións como Almería ou Galicia desconectadas): O goberno pretendía unir o centro coa costa e as fronteiras. O interese das compañías en conectar as zonas produtoras de materias primas cos portos.

En canto ao ancho de vía distinto ao europeo, foron criterios militares os que decidiron (tamén porque a orografía española é máis complicada: debíanse facer os vagones máis grandes e polo tanto os carriles máis anchos para darlles estabilidade). En 1866 (época de gran crise) construíronse 4.826 Km; en 1910, 14.675 Km.

III) A siderurxia vasca: o primeiro alto forno que se instalou en España foi iniciativa de Heredia en Málaga que utiliza madeira e minas de ferro locais. Pero a partir de 1864 declinou para deixar paso ao predominio asturiano. A causa do declive hai que buscala na falta de carbón mineral. Cara á metade do século Asturias desenvolvía a metade da produción nacional, aínda que estaba destinada a ser superada pola siderurgia vizcaína.

Unha vez superados os problemas das guerras carlistas prodúcese o desenvolvemento da industria siderúrgica vasca, a de maior tradición, baseada na exportación de mineral de ferro a Inglaterra - importación de carbón inglés. As compañías mineras eran británicas con participación dos propietarios de minas vascas como a familia Ybarra.

Isto posibilitou a acumulación de capitais en mans de empresarios vascos. A partir de 1882 fúndanse fortes empresas siderúrgicas que posibilitaron a creación en 1902, grazas á fusión de dúas delas, de Altos Hornos de Vizcaya. A consolidación da siderurgia de Vizcaya permitiu o desenvolvemento doutros sectores industriais derivados dela: fabricación de maquinaria naval e compañías navieras.

Unha nova sociedade

Coa revolución liberal e a industrialización, aos poucos foise creando unha moderna sociedade industrial de clases.

**** As clases superiores:** Aristocracia e alta burguesía. Terratenientes que viven nas cidades e limítanse a percibir rendas. Os nobres converteron os antigos señoríos en propiedades privadas (ás veces mal cultivadas, cotos de caza, gañado de lidia) e formouse unha burguesía agraria que investiu na compra de terras coa desamortización.

O desenvolvemento capitalista do país permitiu a estes grupos unirse á burguesía de negocios e diversificar as súas fontes de renda: banca, especulación inmobiliaria, sociedades mineras, mercantiles e industriais; nalgúns casos participaron en proxectos financiados por capital maioritariamente estranxeiro.

Coa excepción dalgúns homes de negocios cataláns e vascos, non hai un auténtico carácter emprendedor orientado a xerar riqueza: é unha das causas fundamentais do atraso económico español.

Aos terratenientes súmanse a cúpula do exército e algunhas profesións liberais (médicos, avogados, catedráticos) e temos o núcleo fundamental do Partido Moderado, a oligarquía.

**** As clases medias:** Residían fundamentalmente nas cidades. É a pequena burguesía propietaria de negocios de tipo familiar: tendervos, pequenos comerciantes, negocios de imprenta, pequenas fábricas, funcionarios, mestres, oficiais do exército, xornalistas. Forman o grupo máis activo das Xuntas revolucionarias que se formaron nas cidades no XIX. Desde o progresismo van evolucionando cara a posturas máis democráticas (estaban excluídos do voto polo sistema censitario) e convértense nos principais valedores do republicanismo ou o radicalismo de carácter laico e anticlerical.

Con algunhas diferenzas podería incluírse neste grupo aos labradores pequenos e medianos do norte e do leste de España que traballan as súas terras e ocasionalmente contratan man de obra asalariada.

**** O proletariado:** Traballadores que só posuían a súa forza de traballo alugada por un salario. O proletariado urbano componse de artesanos arruinados e campesiños desarraigados; as mulleres malia a súa progresiva incorporación ás fábricas e o comercio, a maior parte traballaban no servizo doméstico. No campo: jornaleros, gañans (posúen un par de mulas) e xunteiros (2 bois). Están sometidos ao paro estacional e forman un grupo moi importante, sobre todo na metade sur.

O arranque do movemento obreiro

Unha das primeiras accións colectivas dos traballadores foi a destrución de fábricas e máquinas (ludismo) do mesmo xeito que no resto de Europa: primeiro terzo do XIX. As primeiras organizacións obreiras xorden en Cataluña, as Sociedades de Axuda Mutua. En 1840 creouse en Barcelona a Asociación Mutua de Tejedores que chegou a ter 15.000 membros. Estas asociacións organizaron as primeiras folgas co obxectivo de obter subidas salariales.

A partir de 1843 (década moderada) as asociacións obreiras foron disoltas e ilegalizadas (pasan á clandestinidade) ata que en 1854 (bienio progresista) reapareceron. Ese mesmo ano creouse a Unión de Clases que agrupaba a todos os obreiros textiles e que reclamou contratos colectivos e dereito de asociación: Co regreso dos moderados desde 1857 o movemento obreiro pasa de novo á clandestinidade.

En 1868 a AIT dirixiu unha proclama aos obreiros españois para darlles a coñecer a organización e animalos a adherirse. Pouco despois Bakunin enviou a Giuseppe Fanelli para organizar as primeiras seccións internacionalistas. En 1870 un congreso xeral de sindicatos (coa revolución de 1868 se reinstaura a liberdade de asociación) reunido en Barcelona fundaba a Federación Rexional Española da Internacional moi influída polo anarquismo. En 1871 chegou a España o xerxo de Carlos Marx, Paul Lafargue e intentou combater a influencia anarquista.

A ruptura entre marxistas e bakuninistas na AIT terá repercusiones na Federación Rexional Española: en 1872 nun congreso en Zaragoza triunfan as teses anarquistas e como consecuencia o grupo madrileño encabezado por Pablo Iglesias foi expulsado pasando a constituír a Nova Federación Madrileña.

Coa Restauración volve a represión (prohibición de sociedades, prensa, etc.) Dentro do sector anarquista na década de 1880 acentuáronse as discrepancias entre anarcosindicalistas (suscitan a loita pola revolución social a medio prazo e mentres era preciso crear organizacións e conseguir melloras sociais) e sectores antisindicalistas (que defendían a creación de grupos clandestinos que practicasen a violencia armada). A represión favoreceu a segunda postura e a aparición de accións violentas de carácter individual: “propaganda polo feito”. O goberno de Canovas respondeu cunha dura e indiscriminada represión: “procesos de Montjuic” en 1896-97 con 4000 encarceramentos e 5 execuciones.

En canto á corrente marxista, a Nova Federación Madrileña transformouse en 1879 no PSOE que exercerá a súa influencia sobre todo en Madrid, Asturias e Vizcaya, aínda que non conseguirá un deputado ata 1910. En 1888 coa legalización dos sindicatos fundouse en Barcelona a UGT. En 1910 creouse en Barcelona a CNT como sindicato apolítico que se converteu nunha organización anarcosindicalista que tivo unha presenza maioritaria en Cataluña, Aragón, Levante e Andalucía. En 1920 tiña 714.028 afiliados, o triplo que a UXT.

Os anos 1918-20 son coñecidos como “o trienio bolchevique” (1917, prodúcese a revolución rusa) polas numerosas folgas que se producen. Alarmados polo progreso sindical, a patronal catalá, co apoio das autoridades militares (destacando o Capitán Xeral Martínez Anido) decidiu combater á CNT coa creación de sindicatos libres: pistoleros a soldo para asasinar aos sindicalistas máis moderados. Os máis radicais na CNT decidiron dar resposta a estes asasinatos: entre 1919 e 1923 Barcelona converteuse no “Chicago español”. A CNT foi practicamente desarticulada coa axuda da Lei de Fugas.

En 1921 un grupo de socialistas do PSOE funda o PCE que defende o modelo revolucionario de Lenin en Rusia. Este partido tivo escasa significación ata a guerra civil; pero a súa aparición consolida a división tripartita do movemento obreiro: socialistas, comunistas e anarquistas.

O SEXENIO DEMOCRATICO

Denomínase Sexenio Democrático (1868-1874) ao período comprendido entre a revolución que orixinou a caída de Isabel II (1868) -A «Gloriosa»-, e a posterior restauración da monarquía borbónica na persoa de Alfonso XII, o seu fillo e sucesor (1874). Durante este período sucedéronse diferentes réximes e gobernos: un Goberno provisional, unha regencia, a do xeneral Serrano, unha monarquía, a de Amadeo de Saboya, unha república con dúas etapas, federal e centralista, e un epílogo autoritario, o de Serrano, novamente: demasiadas cousas en tan poucos anos. Sobre este vaivén se sobreimpone neste período

unha guerra civil -a Terceira Guerra Carlista-, outra guerra separatista, a cubana, e o movemento cantonal.

Non obstante esta acumulación de acontecementos, aparentemente contradictorios en moitos casos, o Sexenio non pode ser considerado como unha etapa illada, senón outra máis no proceso de consolidación do réxime liberal en España, onde ten lugar o desenlace lóxico dos postulados do liberalismo, levados ata as súas últimas consecuencias. Por fin, xorde tamén o movemento obreiro organizado coa fundación da AIT (Asociación Internacional de Trabaxadores), que do mesmo xeito que en Europa tamén empeza en España a súa lenta e complicada singradura.

Desde o punto de vista do contexto internacional hai que destacar a culminación dos procesos unificadores de Italia (Victor Manuel-Cavour-Garibaldi) e Alemania (Bismarck) , a Comuna de París como primeiro ensaio de realización práctica das ideas dos “internacionalistas”, e o reforzamento do colonialismo propiciado polo desenvolvemento da segunda fase da Revolución Industrial.

1ª ETAPA: A CONSTRUCCIÓN DO RÉXIME DEMOCRÁTICO-BURGUÉS

A revolución do 68, a “setembrina” ou “a gloriosa” produciuse por unha mestura de causas políticas económicas e sociais (os agotamentos biolóxico, político e económico vistos no tema anterior), e iniciouse co pronunciamento da armada ao mando do almirante **Topete**, xunto cunha parte do exército dirixido polos xenerais Serrano, Prim e outros oficiais ou xefes que se foron sumando ao alzamento. A situación decantouse definitivamente a favor dos sublevados cando as tropas gobernamentais, enviadas ao mando do marqués de Novaliches para sofocar o levantamento andaluz, foron derrotadas por Serrano na escaramuza, máis que batalla, da ponte de Alcolea, nas proximidades de Córdoba. A raíña Isabel, que se achaba veraneando en San Sebastián emprendeu, xunto coa súa familia, o camiño do exilio cara a Francia.

A revolución de setembro de 1868 foi un pronunciamento de tipo clásico en principio e non unha revolución popular. Empezaría a selo a medida que se ían formando as Xuntas, e decidíase nelas o programa revolucionario que acollía as reivindicacións populares máis comúns: supresión das quintas, abolición dos consumos e establecemento do sufraxio universal.

Nada máis producirse o destronamento de Isabel II constituír o 8 de outubro un Goberno Provisional presidido polo xeneral **Serrano**, quen designou a Prim para o Ministerio da Guerra e a Sagasta para o da Gobernación. O novo Goberno formouse rápidamente co fin de atallar o proceso revolucionario e evitar así o seu desbordamento. Como sempre chegaba a fase moderada, a fase de freo da revolución e procedeuse inmediatamente a disolver as xuntas revolucionarias locais e a desarmar aos Voluntarios da Liberdade, a milicia progresista e revolucionaria xurdida a raíz do movemento de setembro, similar á Milicia Nacional.

AS ELECCIÓNS DE 1869

Unha vez controlada a situación procedeuse inmediatamente a convocar eleccións a Cortes Constituintes mediante sufraxio universal para maiores de 25 anos. Era a primeira vez que se utilizaba este tipo de sufraxio.

Durante a campaña electoral a Cortes constituintes xa se mostraron as divergencias entre as diversas forzas políticas que apoiaran á Gloriosa. As opinións dividíronse principalmente en canto á forma monárquica ou republicana do Estado. Unionistas e progresistas eran partidarios dunha Monarquía democrática, mentres que os demócratas se dividiron en dúas faccións, unha entre os que se atopaban Manuel Becerra e Cristino Martos, firmaron un manifesto de apoio á Monarquía democrática con sufraxio universal, mentres que o outro grupo, en que se atopaban Castelar, Figueras e Fernando Garrido inclinouse pola República. Ao final triunfou a opción monárquica grazas ao apoio máis ou menos disimulado do Goberno Provisional. Tralas eleccións constituíuse unha Rexencia presidida polo xeneral Serrano á espera de “atopar” un novo rei para España.

O GOBERNO DE PRIM DURANTE A REGENCIA DE SERRANO.

A labor do goberno de Prim durante a regencia do xeneral Serrano continuou tras quedar aprobada a Constitución o 1 de xuño de 1869. Agora tratábase de levar á práctica os cambios que se contemplaban no texto constitucional.

- **A política económica** encomendouse ao ministro **Laureano Figuerola**, quen reorganizou a Facenda pública en dous aspectos importantes: Revisión dos aranceis e a reforma do sistema monetario. Figuerola practicou unha política librecambista, en virtude da cal realizou un desarme arancelario de ata un 15 %. Rebaixa das tarifas aduaneras, que abría as portas de par en par aos produtos industriais estranxeiros, enfrontoulle aos industriais cataláns. Outro feito económico importante é o establecemento da nova moeda, a peseta, que perduraría durante 130 anos, ata que a integración do noso país na Unión Europea impuxo o euro como moeda común en xaneiro do ano 2002.

- **O labor legislativa** do Goberno foi intensa, publicándose unha serie de leis que desenvolvían os principios constitucionais. As máis importantes foron: o novo Código Penal, a Lei Orgánica do Poder Xudicial, a Lei de Enjuiciamiento Criminal, a Lei de Orde Pública e a Lei sobre o Matrimonio Civil.

OS PROBLEMAS DURANTE A REGENCIA

Foron moitos, aínda que merecen ser destacadas tres:

****Os levantamentos republicanos** producíronse inmediatamente como consecuencia do descontento ante a política do Goberno Provisional e da Regencia. Escarmentados os republicanos ante as manobras e alianzas que deran o triunfo ao bloque monárquico nas eleccións constituintes; e recelosas ante a traxectoria emprendida polo Goberno, levantáronse en setembro de 1869 en varias cidades españolas, sendo destacados os sucesos de Sevilla, Cádiz, Málaga e Jerez. O Goberno “*viuse obrigado*” a suspender as garantías constitucionais e a declarar o estado de guerra.

****As revoltas campesiñas** de Andalucía foron un problema añadido ao alzamento dos republicanos. O movemento andaluz viña motivado polas malas colleitas dos anos 1867 e 1868, e polo desengano que se estendeu entre as masas campesiñas ao comprobar como o novo réxime tampouco facía realidade as esperanzas que suscitara a Gloriosa en canto ao reparto da terra. O estado de ánimo que xerou o fracaso dos levantamentos campesiños andaluces habidos ata 1873 sería rendibilizado social e politicamente polo carlismo; pero aínda máis por outra corrienche especificamente obreira e campesiña: o anarquismo.

****O estallido da guerra en Cuba** veu engadir un elemento máis ás dificultades con que se atopou o novo goberno. A insurrección, dirixida por Carlos Manuel Céspedes, iniciouse co **Grito de Yará** en outubro de 1868. A revolución estendeuse rapidamente por toda a illa cando se adheriron a ela os escravos negros e os propietarios de pequenas plantacións de azucre. A Guerra Longa non finalizaría ata dez anos máis tarde, coa Paz de Zanjón, durante o período da Restauración

2ª ETAPA. A MONARQUÍA DEMOCRÁTICA DE AMADEO I DE SABOYA (1871-1873)

A elección do rei. Candidaturas:

A Constitución de 1869 establecía a instauración en España dun réxime monárquico, xustamente cando acababa de ser destronada unha raíña e eliminada unha dinastía, a borbónica, que, obviamente, quedaba excluída de entre as alternativas posibles. A elección do novo Rei non era asunto sinxelo, en tanto que diso derivábanse importantes consecuencias en canto ao equilibrio das alianzas internacionais. Entre os pretendentes atopábanse:

- 1- **O duque de Montpensier**, candidato dos moderados e os unionistas, pero vetado por Napoleón III e ademais sospeitoso do asasinato en duelo dun primo da Raíña;
- 2- **Fernando de Coburgo**, casa real portuguesa, proposto por progresistas e demócratas, pero o rexeitou.
- 3- Quen causou maiores complicacións internacionais foi **Leopoldo de Hohenzollem Sigmaringen**, o candidato apoiado por Prim e Sagasta e apadrinado polo canciller prusiano Bismarck. Foi unha das causas da guerra francoprusiana. Ao final, ante a insistencia de Napoleón III retirouse esta candidatura.
- 4- Ata foron propostos **Espartero** ou o propio **Serrano** pero foron vetados por Prim.
- 5- Por fin, a elección recaeu en Amadeo **de Saboya**, fillo do rei de Italia, Víctor Manuel, o candidato que causaba menos alteracións no xogo das alianzas internacionais. A "*saída italiana*" ofrecía garantías de pureza liberal: os Saboya, dinastía unificadora de Italia, non estaban contaminados de autoritarismo e ademais ofrecían unha posibilidade de contención fronte aos republicanos. Prim apostou decididamente por esa solución e conseguiu que as Cortes nomeasen rei a Amadeo de Saboya por 191 votos contra 120. Escaso apoio para asunto tan problemático.

O REINADO DE AMADEO DE SABOYA. OPOSICIÓN E HOSTILIDADE CRECENTES:

O 30 de decembro de 1870 desembarcaba en Cartaxena o novo rei de España. Tres días antes asasinaran nun atentado a Prim, o cal era o seu principal valedor. Xurou a Constitución ante as Cortes o día 3 de xaneiro, comezando así un reinado breve de dous anos que para el sen dúbida foi demasiado longo. En efecto os apoios que atopou á súa chegada reducíanse aos progresistas.

Aínda por riba, os unionistas tamén foron afastándose do novo réxime, á vez que os carlistas comezaban insurreccións en Cataluña, Valencia, Navarra e País Vasco.

O curto reinado de Amadeo, un rei que, sinceramente marcouse o compromiso de ser un verdadeiro rei constitucional, foi acumulando unha crecente hostilidade:

- **Os sectores industriais** eran hostís a Amadeo I, convencidos de que o novo réxime ía continuar a tendencia librecambista que había entronizado a Lei Figuerola. Todos temían que esta política económica terminaría por arruinar toda a industria española, especialmente a téxtil, menos evolucionada e competitiva que a europea.

- A **antiga aristocracia terrateniente e a nova dos negocios** manifestaron desde o primeiro momento unha actitude hostil cara ao novo monarca, convencidos todos eles de que o sistema democrático que representaba a monarquía de Saboya acabaría co dominio oligárquico que desde sempre habían detentado e exercido sobre a nación española. A estes sectores hai que sumar o grupo de poder que representaban os grandes hacendados españois nas illas do Caribe e os homes de negocios, residentes na Península pero con intereses nas mesmas. A antiga clientela do partido moderado ía aglutinándose en torno á idea de restaurar aos Borbóns na persoa do fillo de Isabel, don Alfonso. Estábase formando o chamado **partido Alfonsino** dirixido por Cánovas do Castelo que xa conseguira en 1870 a renuncia de Isabel II ao trono en favor do seu fillo, o futuro Alfonso XII.

- A **Igrexa** criticaba a un monarca cuxo pai usurpara os Estados Pontificios ao Papa Pío IX

- Os **republicanos** celebraban congresos e pactos federais á espera dunha república que recoñecese a libre federación das rexións e estados de España.

- Os **obreiros e campesións** xa non confiaban nin sequera nos republicanos, e empezaban a mirar con bos ollos á Internacional (AIT) e, en especial, á súa facción bakuninista (anarquistas); xa que logo, desprezaban o xogo político e soñaban coa revolución social e o comunismo libertario..

- Os **progresistas** de Sagasta e **Ruiz Zorrilla** debían, si quería sobrevivir o réxime, ampliar a base social de apoio ao novo monarca. Presentábanse dúas opcións.

a) Cunha política conservadora que permitise atraer a unionistas e conservadores, como quería Sagasta.

b) Cunha apertura cara á esquerda, suprimindo impostos, abolindo a escravitude en Cuba e reducindo o orzamento eclesiástico, logrando así que os demócratas e republicanos benevolentes achegásense a Amadeo. Esta cuestión acabou dividindo aos progresistas en dous grupos, os "**constitucionalistas**" de Sagasta e os **radicais** de Ruiz Zorrilla.

A ABDICACIÓN

Amadeo, dixo desde un principio que non se impoñería á nación pola forza, e cumpríuno. Rexeitado pola aristocracia española, que nin sequera lle invitaba ás súas festas e salóns, e que pola súa condición de "**rei estranxeiro**" tamén suscitaba hostilidade entre gran parte da poboación que non cesaba de caricaturizarlo, atopábase illado, pero rexeitou as propostas de dureza que lle facía Serrano. Aproveitou finalmente un conflito, provocado pola sedición dos oficiais do arma de artillería e a disolución dese corpo por Ruiz Zorrilla, para abdicar o 11 de febreiro de 1873.

3ª ETAPA. A PRIMEIRA REPÚBLICA

A proclamación da I república

A instauración da Primeira República non foi obra soamente dos republicanos, senón froito do compromiso entre monárquicos radicais e republicanos parlamentarios para cubrir o baleiro de poder que se produciu coa renuncia de Amadeo I. A experiencia da Primeira República reviste unha importancia excepcional na historia institucional do noso país, malia a súa curta duración. Por primeira vez intentábase reorganizar a estrutura do Estado de xeito democrático, é dicir, de abaixo cara arriba, segundo a vontade

expresa dos españois de todos e cada un dos territorios da nación, incluídas as posesións que aínda quedaban en ultramar.

O 11 de febreiro de 1873 as Cortes, en sesión conxunta do Congreso e Senado, votaron por gran maioría a constitución dunha república, cuxo primeiro presidente foi **ESTANISLAO FIGUERAS**

A primeiros de maio de 1873 celebráronse eleccións a Cortes constituintes por sufraxio universal de todos os varóns maiores de 21 anos, de onde saíu triunfante a idea de dotar ao Estado dunha estrutura federal. Os problemas foron de toda índole, case todos eles herdados do Goberno Provisional e da breve monarquía de Amadeo de Saboya. Con todo convén sinalar tres, polo menos: a experiencia federal, a Terceira Guerra Carlista e o movemento cantonal.

A experiencia federal

Tralo breve mandato de Estanislao Figueras, o Goberno estivo presidido por **PI I MARGALL**, quen accedeu ao poder tras celebración das eleccións constituintes que deron o triunfo aos republicanos federales. Inmediatamente o novo presidente formou unha comisión de Cortes para elaborar unha nova Constitución.

Esta, que era das chamadas federalistas, seguía os modelos de Estados Unidos e Suíza, e contemplaba a Nación española estruturada en 17 estados, incluíndose entre eles a Cuba e Puerto Rico. Cada Estado podería elaborar a súa propia Constitución, que en calquera caso debía estar comprendida no marco que delimitaba a Constitución maior ou federal, sen exceder os seus límites. A Constitución era ademais das chamadas progresistas, moi similar á de 1869 en canto ao seu contido en materia de dereitos e liberdades. A Constitución Federal de 1873 foi, con todo, outra máis das *non natas*, por causa do levantamento cantonal, o recrudescimento da guerra cubana e o rebrote da guerra carlista, circunstancias todas elas que impediron a súa aprobación.

A guerra carlista

A proclamación de a República avivou un conflito que non se resolvería ata 1876, cando xa se produciu a restauración borbónica na persoa do novo rei *Alfonso XII*. A guerra carlista, en tomo ao pretendente Carlos VII, recrudesciuse en 1873. A rebelión, comezou en Valencia e o Maestrazgo, estendeuse por Aragón, Cataluña, Navarra, o País Vasco, Cuenca e Albacete. As vitorias carlistas de Eraul e Montejurra permitíronlles poñer de novo sitio a Bilbao e establecer un embrión de estado carlista nas provincias vascongadas.

No seo do carlismo perfiláronse rápidamente dúas tendencias: a insurreccional ou tradicional e a dos neocatólicos, grupo dirixido por Cándido Nocedal, partidarios de utilizar as canles legais que proporcionaba o sistema para conquistar o poder, e entre eles a vía electoral.

O LEVANTAMENTO CANTONAL

Os republicanos federales intransixentes iniciaron a insurrección cantonal en Cartagena no mes de xullo de 1873. Desde esta cidade estendeuse rapidamente polo Levante e Andalucía. Por todas parte xurdiron os cantóns, que eran gobernos territoriais ou pequenos estados teóricamente independentes que se federaban libremente uns con outros nun proceso que debería culminar nunha federación maior que

abarcase a todo o territorio nacional. O movemento cantonal era en realidade a concreción do federalismo ou, dito doutro xeito, a realización práctica a idea federal sobre a conformación do Estado: «de abaixo cara arriba».

A idea federal do movemento e o programa social que conllevaba gañou a adhesión de moitos internacionalistas, especialmente anarquistas, que compartían ideas parecidas en canto á estruturación da sociedade en entidades autónomas. Con todo, convén non confundir a natureza do movemento cantonal, que non é especificamente anarquista senón pequeno burgués, aínda que o movemento obreiro tivese especial protagonismo nalgúns episodios como o levantamento de Alcoy (Alacante). Desde a localidade alicantina, onde se achaba a sé da dirección da **AIT**, o movemento estendeuse cara a Torrevieja, Almansa, Cartagena, Cádiz, Sevilla, Málaga e Valencia, entre outros focos de menor importancia. Ao final o presidente **SALMERON** prohibiu a AIT. Dada a situación cantonal, que parecía dinamitar o corpo enteiro da nación, o Goberno da República reprimiu o movemento, non dubidando ata en utilizar o exército para sofocado. O xeneral Martínez Campos utilizouno a fondo para reprimir a insurrección de Valencia, da mesma xeito que o fixo Pavía en Andalucía, ata conseguir dominala por completo. Ao final só resistiu ata 1874 o cantón de Cartaxena, dirixido por un caudillo popular, **Antonio Gálvez**, alias *Toñete*, ou *Antoñete*, e polo **xeneral Contreras**, non sería sofocado ata xaneiro de 1874. A insurrección cantonal trouxo consecuencias a curto prazo: de inmediato adoptáronse posturas cada vez máis conservadoras por parte das autoridades republicanas; e a medio prazo produciuse a ruína total da idea federal e o fracaso do experimento democrático do Sexenio.

O final da Primeira República

A multitude de problemas xurdidos a raíz da proclamación da República impediron a aprobación da Constitución federal e provocaron a dimisión de **Pi e Margall**. No mes de xullo de 1873, as Cortes elixiron como presidente do Goberno a **Nicolás Salmerón**, intelectual vinculado ao krausismo, aínda que o seu mandato durou tan só tres meses. Nicolás Salmerón dimitiu, ao parecer por motivos de conciencia, ao negarse a asinar unhas sentenzas de morte dictadas contra uns sublevados cantonalistas. O último presidente foi **EMILIO CASTELAR**, orador eminente e profesor de Historia. O lema da súa política foi orde, autoridade e goberno, suscitado sen dúbida como reacción á situación creada durante a erupción cantonalista. Atopámonos ante un intento de recomposición da estrutura do Estado en sentido unitario e dunha práctica política de orientación autoritaria. A política de Castelar concitó sobre el a oposición da esquerda republicana, encabezada por Pi e Margall e por Estanislao Figueras, quen lle retiraron a súa confianza. Con todo, ante a posibilidade de que a situación retornase de novo ao federalismo, o Xeneral **Pavía**, capitán xeral de Madrid entrou no hemiciclo das Cortes disolvendo a Asemblea o 3 de xaneiro de 1874. Abríase así camiño unha nova etapa da historia de España: a Restauración.

CONCLUSIÓN: A REVOLUCIÓN BURGUESA EN ESPAÑA: ÉXITO OU FRACASO?

Esta é unha cuestión complexa *sobre* a que non se poñen de acordo os historiadores: Algúns, ante a evidencia da desamortización e do impacto negativo que causou sobre as clases sociais máis baixas, (o campesinado sobre todo), non dubidan en pronunciarse polo fracaso da mesma, chegando a poñer en dúbida si realmente houbo en España revolución burguesa, ou, de habela, si realizouse plenamente.

Reforzan ademais a súa postura ao constatar a débil industrialización do noso país durante o proceso de afirmación da burguesía, apreciación que, aínda sendo certa, non deixa de ser en calquera caso demasiado simplista. Outros manifestan todo o contrario, sustentando as súas teses nos seguintes argumentos:

a) Que non hai ningunha dúbida de que se produciu a revolución política a medida que se ía configurando o Estado liberal e os cambios políticos consiguientes: a división de poderes, a soberanía nacional, a existencia dos partidos políticos, o recoñecemento de derechos individuais, o dereito ao sufraxio ata facerse ata universal, a universalidade do sistema fiscal, etc. A introdución de todos estes cambios acredita, segundo eles, a existencia dun cambio que configura un Estado liberal politicamente acabado.

b) Que a burguesía sí que realizou a súa revolución, efectivamente, pero non a do campesinado ou das clases baixas, aínda que os utilizase unha e outra vez como ariete ou carne de canón contra as estruturas do Antigo Réxime. Para derribalo realizou moitos cambios institucionales, dos que sempre resultou beneficiada: a supresión do "réxime señorial, a desamortización eclesiástica e civil e a supresión dos gremios. Para conseguilo involucrou ás masas populares no proceso, axitando ante eles o señuelo da democracia política. Na práctica, esta quedaba limitada ao exercicio do voto, que era restrinxido en principio (sufraxio censitario), aínda que fose ampliándose posteriormente ata facerse universal trala Gloriosa (o momento «álxido» da democracia política). Sendo isto certo, non o é menos que nun e outro caso non se inclúe a participación popular nas decisións máis importantes que lles conciernen, e moito menos no reparto dos beneficios económicos que puidese reportar o Novo Réxime (democracia económica e social)

c) Que por iso mesmo foi unha revolución burguesa exactamente, á que non hai que confundir con revolución industrial ou con reforma agraria. e non podía ser en. a práctica doutro xeito: a especificidade española facía a ambas incompatibles, dado o carácter agrario das oligarquías que dominaban a vida política do país. A revolución burguesa española, «<que ía ao seu», en expresión coloquial), pasaba pola expropiación da Igrexa (desamortización de Mendizábal, entre 1834-1836) E pola expropiación dos municipios (entre 1854 e 1856, desamortización de Pascual Madoz), co cal consumábase o proceso que se iniciou coas desamortizacións de Godoy e continuado durante o Trienio.

É moi importante comprender as claves de este proceso si se quere vislumbrar tamén a raíz máis próxima das convulsiones sociais que van xurdir no noso país, cando bote raíces na sociedade española o novo ciclo histórico que se inicia no século XIX e que se consuma no XX: o advenimiento do protagonismo das masas -ou a súa rebelión, en terminoloxía de Ortega e Gasset-; e, dentro deste movemento, o ciclo proletario ou de reivindicación social, vinculado a dúas ideoloxías especificamente obreiras: o socialismo e o anarquismo. Sen caer en afirmacións simplistas, convén saber que a burguesía, en tanto que clase hexemónica e detentadora dos beneficios de a súa revolución, opuxo a esta nova inflexión da historia unha resistencia case numantina, que se traduciu no noso país nunha postura mantida sen concesións: a negativa a realizar calquera tipo de reforma agraria.

A RESTAURACIÓN

O Manifesto de SANDHURST

En 1874, mentres Serrano busca a estabilidade do país, prodúcese dous feitos transcendentales: Por unha banda Cánovas prepara a restauración monárquica constitucional, creando o partido *alfonsino* (cos liberais conservadores) e presionando a Isabel II para que abdique no seu fillo Alfonso XII –isto sucede en 1871. Este publica o Manifesto *de Sandhurst* (academia militar inglesa, onde Alfonso preparábase), onde promete a citada restauración, democrática, católica e sen represalias. E mentres, por outra banda, á vez que Cánovas prepara a transición pacífica, o xeneral Martínez Campos pronúnciase en Sagunto a favor da monarquía alfonsina, sen oposición. Cánovas asume a Rexencia.

As forzas sociais ante a Restauración

Cánovas recibiu o apoio de sectores de poboación ben definidos, como foron os seguintes:

- Tanto a alta **burguesía** (enriquecida cos negocios do ferrocarril e compra-venda de terras), como a vella **aristocracia**, reciben de bo grado ao novo réxime porque viran perigar os seus patrimonios durante o Sexenio. Interésalles a estabilidade política que favorecía os seus negocios.
- O exército transformouse durante o Sexenio, debido á desorde que imperaba nas rúas e á ruptura da unidade nacional que fomentaban os federalistas e cantonalistas. Deixa a súa tradicional postura progresista e refúxiase no apoliticismo, buscando a defensa do Estado, centrándose na unidade nacional e a orde pública. Cánovas quere eliminar os pronunciamentos, concedendo autonomía ao exército e reservando cargos no Senado para os altos mandos.
- A **Igrexa** evolucionou desde o descontento inicial, producido pola aprobación da liberdade de cultos, ata o total apoio ao sistema: sobre todo cando Cánovas realiza concesións como o establecemento da confesionalidad do Estado, o recoñecemento de privilexios e dereitos especiais. Tamén lle reservou un asento no Senado. Pero esa postura acelerou o anticlericalismo de amplos sectores da poboación, caso da esquerda e as clases menos podentes.
- Os grupos da **clase media** que aceptaron o sistema foron aqueles que, ao integrarse, víronse favorecidos polo sistema. O centralismo necesitaba un gran número de funcionarios, pero o problema máis grave que tiñan estes é que só traballaban mentres a súa opción política gobernaba (eran os chamados *cesantes*, que se turnaban nos cargos, como os políticos...).

Outros **rexeitaron** claramente a Restauración, ou a aceptaron con submisión:

- Foi o caso do **campesinado**, damnificado polas desamortizacións e outras causas. Moi pobre.
- Ou os **intelectuais** (como Urbano González Serrano e outros republicanos do Sexenio) e a **pequena burguesía**, que foron os protagonistas da Gloriosa e o Sexenio. Practican a crítica.
- Tamén o proletariado **urbano**, escaso aínda e con duras condicións de vida, que cuestionaba o sistema e a propia orde a través de ideas socialistas e anarquistas que comezaron a propagarse.

A CONSTITUCIÓN DE 1876

Cánovas propuxo unha Constitución integradora, que permitise gobernar a liberais e moderados. Fíxose á marxe das Cortes, con ex-senadores e ex-diputados monárquicos. Integrando ideas da moderada de 1845 con outras da de 1869 (que impoñían os liberais), e perdurando ata 1931. Foi aprobada por unhas Cortes elixidas polo sufraxio universal aínda vigente, sendo legitimada.

- Defende a **soberanía compartida** entre o Rei e as Cortes (1845), alegando que este concepto xa se acuñou nas Cortes medievais, e non co liberalismo.
- Establece os **dereitos e deberes** (1869): inviolabilidade da persoa, de correspondencia, do domicilio, liberdade de expresión, reunión e asociación. Pero os gobernantes podían cambialos.
- No aspecto **relixioso**, prodúcese un retroceso respecto da de 1869: a liberdade queda reducida a tolerancia, mentres o Estado proclámase confesional e mantén o culto católico.
- Respecto da **división de poderes**, hai un predominio **executivo** do Rei (a súa persoa era indiscutible, sagrada e inviolable), que nomeaba aos ministros (sobre os que recaía toda a responsabilidade...) en confianza das Cortes. O legislativo era compartido entre o Rei e as Cortes bicamerales. O xudicial foi ambiguo, pois os Tribunais xulgaban en nome do Rei.
- O Senado era oligárquico, con senadores por dereito *propio* (*Grandes de España* e altos cargos da administración, Exército e a Igrexa), outros nomeados polo Rei e algúns elixidos.
- O Congreso elixíase por cinco anos, cun deputado por cada 50.000 habitantes (como a de 1845).
- O sufragio era directo e censitario, pero en 1890 estableceuse o seu universalidade para varóns maiores de 25 anos. O cargo de parlamentario non estaba retribuído, polo que só podían dedicarse á política os que posuían medios económicos propios suficientes...

O CACIQUISMO

Foi o trazo político máis característico do novo réxime: un fenómeno que, aínda que xa existía con anterioridad a 1876, agora perfílase como un instrumento de poder do novo réxime.

É unha forma de pervivencia feudal onde a oligarquía rural (terratenentes ou similares), convertidos en caciques locais, organiza as eleccións e controla os seus resultados en beneficio do poder mediante tres sistemas: coacción aos campesiños (que dependían económica ou laboralmente del), manipulación do proceso electoral (*pucherazo*, ou compra de votos) e concesión de favores.

O Ministro da Gobernación formaba o encasillado (lista de deputados que debían ser votados). Os gobernadores e alcaldes encargábanse de que fosen elixidos. E o partido designado obtiña a maioría sen ningún problema (con aspecto de legalidade...).

Un pacto entre os partidos *dinásticos* garantía a **quenda** no poder sen necesidade de loita *real*, malia a aparencia. E, como non existía un electorado *independente*, as autoridades podían intervir sen obstáculos. O cambio de goberno non se chegaba a realizar tralas eleccións, senón que era o Rei o que entregaba o poder a un ou outro dos partidos alternantes.

OS PARTIDOS POLÍTICOS

Os partidos no poder

Imitaron o modelo inglés, baseado na alternancia de dous partidos; pero alí funcionaba sen fraude. As eleccións eran un trámite para lexitimar o poder, pois se baseaban no *turnismo*.

Os dous partidos diferenciábanse dos actuais en que estaban integrados pola burguesía, aristocracia e profesionais (médicos, avogados...), que o utilizaban como medio de ascenso social:

Conservador: xurdiu do partido *alfonsino* de Cánovas , con antigos moderados e unionistas. Estaba ben estruturado e cohesionado; e, aínda que Cánovas tivo que facer concesións aos que defendían a Constitución de 1845 (como a disolución do matrimonio civil), realizou un labor integradora coa oposición.

Liberal: chamado *fusionista*, nace da oposición moderada (monárquicos constitucionalistas) a través de antigos progresistas, constitucionalistas (de Serrano e Sagasta), radicais (de Ruiz Zorrilla, que logo dimite e faise republicano), republicanos moderados (como Castelar), etc. O seu líder foi **Sagasta**.

As forzas de oposición

Os republicanos: era a única oposición ao principio, con predominio urbano e de intelectuais, pero nunca foi maioritario. Propoñían medidas *reformistas*: xurados, axudas aos agricultores, cooperativas, redución da xornada laboral, etc. Fragmentouse en varios grupos:

- O Radical do exiliado Ruiz Zorrilla, que pretendía derrocar o réxime conspirando unha e outra vez, sublevando guarnicións, etc. As súas intentonas fracasaron sempre.

- A **Unión Republicana**, dirixida por Salmerón e escindida do anterior. Agrupaba nas súas filas a intelectuais, sobre todo da Institución Libre de Ensino (ILE).

- O Federalista , de Pi e Margall, moi desunido pola forma de concretar a federación.

- O Partido **Posibilista** de Castelar: o máis moderado, que acabou dentro do Liberal de Sagasta. Defendía a autoridade e a orde por encima de todo.

Os grupos obreiros: trala fundación en París da Internacional Obreira, xorden dúas correntes:

- Os **anarquistas**: a *Lei de Asociacións* de 1887 permítelles actuar legalmente. Pero un ano despois disólvese, polo que se desenvolve o terrorismo anarquista individual.

As ideas máis difundidas foron as de Bakunin , que propoñía a colectivización total (excepto o froito do traballo); e as de Kropotkin (*comunismo libertario*), cunha colectivización absoluta.

Tamén houbo diferenzas nos métodos propostos para cambiar a sociedade: os que preferían o terrorismo (malia que o anarquismo era *pacifista*, pero prodúcense accións individuais como vinganza por diversas causas), dando orixe a múltiples atentados (incluíndo o asasinato de Cánovas), ou os que defendían a **folga** ou a educación de masas (prensa ou alfabetización).

- **Socialistas**: o Partido Democrático Socialista Obreiro Español fundouse en 1879 e legalizouse dez anos despois (trala aprobación da *Lei de Asociacións* en 1887). Fundado polo tipógrafo ferrolán **Pablo Iglesias**, o seu órgano de difusión foi o xornal *O Socialista* (1886) e o seu sindicato a *UXT* (que nace en Barcelona en 1888). O seu programa defende a emancipación dos obreiros, a abolición de clases, transformación da propiedade individual en social e control do poder político polos traballadores. Acepta a Restauración como mal menor, ata a chegada dun momento propicio para a *gran revolución*...

Segundo directrices da *II Internacional*, celebran o 1º de maio con manifestacións e concentracións que haberían de influír na toma de conciencia do mundo obreiro. O PSOE obtivo escasos éxitos ao principio. Pero o desastre de 1898 favoreceulle, xa que se opuxo ao reclutamento e á guerra colonial (tachada de imperialista e antisocial): a partir de aí obtén os seus primeiros representantes.

- **Sindicalismo católico**: nesta época comeza tamén a acción social católica, segundo as normas do papa León XIII, que na súa encíclica *Rerum Novarum* denuncia a teoría marxista, facía unha suave crítica ao capitalismo, animaba á participación activa nos procesos políticos e a formación de agrupacións

que buscasen mellores condicións de vida para os obreiros segundo a mensaxe do Evanxeo. Así, créanse os *Círculos Obreiros Católicos*.

POLÍTICA DO GOBERNO CONSERVADOR

Gobernaron en diversas fases desa época, e a súa acción política orientouse cara a estas cuestións:

- **Fin da Guerra Carlista:** o propio rei dirixe a campaña militar (o que lle deu prestixio).
- **Pacificación de Cuba:** Martínez Campos asina en 1878 a *Paz de Zanjón*, con ampla amnistía, certos dereitos e fin da escravitude. O que foi considerado excesivo para algúns e insuficiente para os que desexaban a independencia. Foi un arranxo tardío.
- **A cuestión universitaria:** restablécese a obligatoriedade do ensino católico, en contra da *liberdade de cátedra* e de ensino imposto en 1868, apoiada polos catedráticos republicanos (que se rebelan e son expulsados ou desterrados). Por iso funda Fernando Giner de los Ríos a *Institución Libre de Enseñanza*, que leva a cabo unha reforma pedagóxica, funcionando como universidade paralela.
- **Política coa Igrexa:** non recuperou a súa pasada economía, pero Cánovas concédelle privilexios como o monopolio da educación. Normalmente, a Igrexa atendeu ás clases medias e altas, pero descoidou o labor social entre as máis baixas (con excepcións, como é lóxico). O que foi criticado pola esquerda, sobre todo cando o Papa León XIII acepta o liberalismo.
- **A prensa:** Cánovas censurou a prensa bastante. Pero desde 1879, cando se promulga unha *Lei de Prensa* algo aperturista, permite a creación de novos xornais nacionais e rexionais.
- Fíxose un pacto co **exército:** déuselle autonomía en temas coloniais e mantemento da orde social, a cambio de que non interviñese na vida política. Pero as represións que efectuaron ás veces e a perda das colonias creáronlle moitas críticas e desprestixio.
- En política **social**, Cánovas fixo pouco polos obreiros. Aínda que despois introduciu algunhas melloras.
- E, en política **exterior**, tamén houbo escasa actividade: pois preferiu consolidar o interior. Aínda que buscou o apoio da Alemaña de Bismarck polo conflito que tiñamos con Francia (polo tema de Marrocos), e pactou con Inglaterra (pola cuestión de Xibraltar).

POLÍTICA DO GOBERNO LIBERAL

Terá maior protagonismo trala morte de Alfonso XII (1885). Os seus actos concretáronse en:

- **Aperturismo intelectual** e amnistía, aínda que esixía respectar a Constitución.
- Un sector do liberalismo (incluíndo a Sagasta) e da masonería enfrontouse á **Igrexa**, porque esta rexeitaba a súa doutrina (ata o nomeamento do papa León XIII).
- Sagasta promulgou unha nova **Lei de Prensa** de 1883, con total liberdade de imprenta. Polo que aparecen grandes diarios (*A Vanguardia*) e crecen outros xa existentes (como *O Imparcial* e *A Época*).
- **Política militar:** reforman o exército, implantan o servizo militar obrigatorio (sen exenciones con diñeiro), fundan a Academia Militar de Toledo para a formación militar (que ata entón escaseaba) e modifican os criterios de ascenso (para evitar *amiguismos*...).
- En política **social**, houbo un destacado avance: a Lei de Reunións (1881) e a de Asociacións (1887) permiten o exercicio dos dereitos fundamentais constitucionais; crece a preocupación polos traballadores, creando a *Comisión de Reformas Sociais* (1883), que redacta as primeiras leis sobre accidentes laborais,

o traballo de mulleres e nenos, sanidade, educación, etc. Tamén se aproba outras leis sociais, como a do *Sufragio Universal* (1890) e a *Lei do Xurado*.

- En política **económica**, a crise agraria modifica algúns postulados librecambistas tradicionais do partido, rebaixando os impostos e protexendo o comercio e a produción de cereales.

REXIONALISMO

A fins do s. XIX xorden movementos de tendencia nacionalista na periferia da Península, que defenden certos dereitos históricos e os intereses dalgúns colectivos rexionais, e que substitúen ás reivindicacións anticentralistas que ata entón houbo: caso do carlismo ou o republicanismo federal, que desprestixiáranse eles mesmos.

O Nacionalismo catalán: Tivo tres antecedentes: as ideas forais carlistas, o republicanismo federalista de Pi e Margall e o desenvolvemento da burguesía industrial da metade do s. XIX, preocupada pola defensa da cultura e lingua catalá, que confluíron nun movemento denominado *Renaixença*. O catalanismo se politiza con Valentí Almirall, fundador do *Diari Català* e do *Centre Català*, que defendía os intereses morais, materiais e culturais de Cataluña. Tamén, a *Lliga de Catalunya* pide a creación de Cortes catalás, poder executivo e xuíces propios, lingua oficial, etc. En 1891 nace a Unió Catalanista, que intentaba unificar a todos os sectores. Froito diso son as *Bases de Manresa*, redactadas por Prat da Riba, onde se reflectían as propostas da Lliga (futuro programa autonómico); aínda que non se establecía o mecanismos de implantación, polo que nin a burguesía industrial nin as clases populares sentíronse moi identificados con devandito programa. Aproveitouse a crise de 1898 para pedir a Rexente a implantación de autonomía administrativa para Cataluña (NON a independencia), polo que foi aceptada pola burguesía catalá. En 1901 créase o primeiro partido catalán, a *Lliga Rexionalista*, para participar nas eleccións. En principio tratábase dun partido interclasista e rexionalista, e os seus líderes foron Prat dela Riba e Cambó. Controlan o parlamentarismo rexional e o recoñecemento das peculiaridades catalás.

Nacionalismo Vasco: A Constitución de 1876 poñía fin ás exenciones fiscais e militares das que gozara o País Vasco, o que molestou a algúns sectores sociais, que acabaron convergindo en torno ao ideario nacionalista de Sabino Arana. Neste nacionalismo hai que ter en conta dous aspectos: o marco político tradicional da zona, co protagonismo das institucións forais, defendido xa polos carlistas; e a ameaza que o desenvolvemento industrial supuxera para o mundo tradicional vasco, antes agropecuario. A supresión dos fueros impulsou a aparición dun movemento que aspiraba á unión política de todos os vascos e á autonomía da zona, revitalizando o vasco como lingua culta. O líder foi Sabino Arana, que defendía a superioridade da raza vasca, costumes e tradicións, o catolicismo, antiespañolismo e a independencia. Acuñou o término Euskadi, para designar á patria común vasca. Pero o seu *antimaketismo* (contra a inmigración, á que culpaba dos males da sociedade vasca) era claramente racista, e o separatismo molestaba á burguesía vasca, polo que se viu obrigado a moderar algo o seu discurso. A primeira asociación que crea (1893) para levar a cabo o seu proxecto foi o Bizkai-Buru-Batzar, embrión do futuro Partido Nacionalista Vasco (actual PNV).

Nacionalismo galego: En Galicia, o movemento rexionalista tivo unha tripla vía que o mermou nas súas posibilidades.

- **Unha vía liberal:** Liderada por Manuel Murguía, de corrente progresista. Contrarios á centralización político-económica e cultural, e defendían a existencia dun poder legislativo propio para Galicia. Desta corrente nace igualmente a visión de Galicia como "nación viva", achegándose ao modelo de nación defendido pola intelectualidade alemá e separándose da visión da nación francesa, baseada no pacto entre individuos.
- **A vía tradicionalista:** Enfrontada á corrente liberal, cun carácter puramente conservador. Liderada por Alfredo Brañas. Aínda que era contraria ao centralismo e ao capitalismo, tamén estaba en contra do liberalismo, o seu obxectivo era o reestablecemento da antiga orde política e social.
- **A vía federalista:** Liderada por Aureliano Pereira, e a maioría das súas simpatizantes pertencían ao Partido Republicano Federal.

Calquera das tres correntes eran partidarias da autonomía política de Galicia, a cal debía recuperar e preservar as súas particularidades identitarias culturais e lingüísticas. Fracasou porque non logrou asentarse entre as elites económicas, ademais de estar moi vinculada á figura de Alfredo Brañas e á súa morte o movemento quedou huérfano.

O DESASTRE COLONIAL

A presenza de España en Cuba era moi importante para certos sectores sociais con intereses económicos: a burguesía catalá exportaba tecidos á illa; de alí traíamos **azucro** e tabaco, cuxa venda axudaba equilibrar a balanza de pagos, etc. Estados Unidos quixo comprar a illa a España, pero os políticos negáronse, pois crían que si abandonaban habería unha crise do sistema político.

O descontento cubano repartíase entre a explotación da colonia e as restriccións do libre comercio de Cuba cos demais países americanos, especialmente USA. Iso explica o malestar entre crioulos e terrateniente; algúns dos cales, como José Martí, tiveron que exiliarse. Foi este, desde Nova York, quen dará orixe ao movemento de oposición (armado) á metrópoli.

O goberno de Sagasta reaccionou, concedendo unha tímida *Lei de Autonomía* para a illa, pero xa era tarde. En 1895, tralo *Grito de Baire*, produciuse o definitivo levantamento independentista. Nese ano, os rebeldes hostigaron ao exército español que mandaba Martínez Campos; quen, ante a súa actitude *branda* cos insurgentes, foi substituído por Weyler; que, ao mando dun gran exército, dispúxose a exterminar aos revolucionarios, aínda a costa de arruinar a illa.

Weyler obrigou a emigrar ás cidades á poboación rural ("*Orde de Concentración*"), para que a guerrilla non atopase apoio; e dividiu o territorio con liñas fortificadas, chamadas *trochas*. A superioridade dos españois chocou co coñecemento do terreo por parte dos cubanos e do material de guerra que enviaban os EEUU.

Na Península aumentou o malestar contra a guerra e, trala morte de Cánovas, Sagasta intenta solucionar o problema coa citada *Lei de Autonomía* (goberno propio en cada illa, Cámara de representantes e os mesmos dereitos que os españois) e a substitución de Weyler por Blanco.

Pero, cando esas medidas comezaban a dar froito, produciuse a entrada de Estados Unidos na Guerra, trala voladura do acorazado *Maine* na Habana (de cuxo afundimiento culpáron aos españois...). Aínda que de novo intenta comprar a illa, con novo rexeitamento por parte de Madrid.

Pouco despois, en Filipinas desenvólvese un proceso semellante. A evidente inferioridad táctica e técnica da escuadra española quedou de manifesto en Cavite (Filipinas), onde foi aniquilada. E algo parecido ocorreríalle a Cervera en Santiago (Cuba), onde os seus barcos foron afundidos. Polo que as tropas yanquis desembarcan en Porto Rico e Cuba, apropiándose fácilmente das illas.

O Tratado **de París** (1898) obrigábanos a abandonar esas dúas illas, e a ceder a illa de Guam (a maior das Marianas) a USA como indemnización de guerra. Aínda que os norteamericanos aceptaron pagar 20 millóns de dólares en compensación por Filipinas. Despois vendemos o resto do imperio colonial (Palaos, Carolinas e resto das Marianas) a Alemaña.

As perdas humanas calculáronse en máis de 100.000 homes, pero a maioría das mortes producíronse por mor de enfermidades que, si non mataban, deixaban secuelas para sempre: febre amarela, malaria ou paludismo, dengue, tífus, etc. A economía resentiuse con esta perda, que tanto ben causaba ao comercio nacional. E o exército sufriu un gran desprestixio, a pesar do valor demostrados por algúns membros a título persoal.

O desastre colonial de 1898 favoreceu unha toma de conciencia en relación cos múltiples problemas que a Restauración como sistema político tiña suscitado, pois impulsou un movemento ideolóxico coñecido como **Rexeneracionismo**. A súa figura máis importante foi Joaquín Costa, que orientou a súa obra a tres fins: constatar o atraso español fronte a Europa, buscar as causas do mesmo e achar as solucións que, ao seu xuízo, só podían atoparse no intenso labor educativo e na xeración de riqueza no país ("*despensa e escola*"). O Regeneracionismo deu paso á chamada **Xeración do 98**, un movemento intelectual e literario de gran influencia.

A CRISE DA RESTAURACIÓN (1902-1923)

O réxime político (*turnismo*) funcionaba bastante ben coa Constitución de 1876, grazas á habilidade de Cánovas; pero a desaparición dos seus líderes (Cánovas, en 1897, e Sagasta en 1903), e o incremento das crises ministeriales provocadas pola crecente intervención do rei Alfonso XIII en asuntos de goberno, debilitaron o sistema. A iso sumouse a dificultade para manipular o voto urbano (onde o caciquismo era escaso, mentres seguía no ámbito rural) e o incremento do fraccionamiento parlamentario, que esixía coalicións para poder gobernar. Tamén influirán o crecente desenvolvemento das organizacións obreiras provocando numerosas folgas e o problema colonial marroquí, así como a Primeira Guerra Mundial e a Crise de Subsistencia deses anos. Todo iso desembocará no golpe de Primo de Rivera e a instauración da Ditadura.

Os Partidos Políticos

O partido **conservador**, liderado agora por Antonio **Maura**, diferenciábase polas súas ideas máis dereitistas doutro sector que tamén xorde no partido: o que lideraba Eduardo Dato, con ideas máis centristas.

Os **liberais** tamén se dividiron en varias correntes, sendo a principal a de Canalejas .

Entre a oposición ao réxime ou ao sistema, destacan os **republicanos**, caracterizado por asociar os males de España á monarquía: lograra atraer a un sector de intelectuais, profesionais, funcionarios, comerciantes minoristas, etc. Entre as diversas *familias* destaca agora a de Alejandro **Lerroux**, fundador do Partido Republicano Radical (PRR).

Dentro das **forzas obreiras**, como a finais do século pasado, sobresaen dous:

** Os **socialistas** (PSOE) crecen lenta pero progresivamente. Atraeron a intelectuais burgueses para dar credibilidade ao partido. Agrupábase en torno a Pablo Iglesias e contaba cunha potente organización sindical que lles apoiaba (a UXT).

** Os **anarquistas** logran unha ampla implantación entre o proletariado e, entre as diferentes faccións, desde 1910 (data da súa fundación) sobresaee a CNT, cun índice altísimo de afiliacións. Defensores da doutrina coñecida como "*a propagada polo feito*", ou, "*acción directa*", foron os responsables dos atentados a Canalejas ou contra o Rei (o día da súa voda).

Non podemos esquecer: Nin aos partidos **nacionalistas**, máis destacados en Cataluña e no País Vasco, e que alcanzan gran protagonismo. Non eran grupos homogéneos, polo que se podían atopar nacionalistas de todas as tendencias. En Cataluña a máis representativa foi a **Lliga Rexionalista**, mentres que no País Vasco foino o **Partido Nacionalista Vasco** (actual PNV).

Nin aos **rexionalistas**, aínda que eran minoritarios e reducidos a certos ambientes burgueses dos núcleos urbanos provinciais, con máis incidencia cultural que política e moi controlados polos *caciques* locais.

Nin aos **carlistas**. Con todo, estes perden influencia de forma progresiva debido ao seu permanente defensa de posturas alleas á realidade social. A morte de Carlos VII en 1909 provocou a escisión do partido en dúas faccións enfrontadas: *jaimistas* (seguidores de D. Jaime) e *tradicionalistas*, que continuarán durante todo o século XX con diferentes comportamentos.

A EVOLUCION POLÍTICA ATA A CRISE DE 1917

O reinado de Alfonso XIII caracterizouse pola inestabilidade política e social, na que os sucesivos cambios de goberno foron incapaces de facer fronte aos continuos problemas. Por esta razón, o Rei tivo que asumir un papel activo en política e converterse en árbitro da crise.

A crise dos partidos *dinásticos* é un reflexo desa inestabilidade. No partido **Liberal**, á morte de Sagasta en 1903, enfróntase a dous problemas: a definición do programa e o liderado. Isto levou a que se escindise en dúas faccións (Canalejas-Moret), que non chegaron á ruptura total para garantir o exercicio do poder. O partido tornouse máis anticlerical (sobre todo o grupo do ferrolán José Canalejas) e tratou de definir a acción social como unha función dos poderes públicos, que viraría ao redor do abaratamiento dos artigos de primeira necesidade, a supresión dos impostos de consumo, o fomento do cooperativismo, a previsión e regulación dos contratos de traballo. Outros políticos liberais foron: Montero Ríos, García Prieto, Romanones, López Domínguez, etc.

O partido **Conservador** tivo un líder fugaz en Francisco Silvela, substituído por **A. Maura** (tras outros, como Romeu Robledo e Villaverde). Estes líderes propoñerán modernizar a estrutura económica do país, limitar a extensión e influencia do caciquismo (Maura), pero sen alterar o control político, social e económico das oligarquías e manter a quenda de partidos.

Maura impulsou a modernización do país, sobre todo o sector industrial, á vez que desexaba acabar co caciquismo. Pero, debido á crecente axitación social, presenta un plan contra o terrorismo que tivo que ser retirado ante a presión do denominado *Bloque de Esquerdas*. Pero, como consecuencia do desenvolvemento da *Semana Tráxica de Barcelona*, césao o Rei.

A súa figura sempre foi controvertida, entre o autoritarismo e a moderación. Aínda que as súas crenzas parlamentarias e liberais quedarán patentes pola súa oposición á ditadura de Primo de Rivera.

Sucedelle **Canalejas** (tras Moret), líder liberal de talante progresista cuxa obra virou en torno á supresión do *impuesto de consumo* (substituír por unha contribución sobre as rendas urbanas), o servizo militar obrigatorio (anulando a redención con diñeiro), melloras no ensino público (en 1909 se decreta o ensino *elemental* obligatoria) e a loita a favor da liberdade de culto (con anticlericalismo incluído, como a *Lei do Candado*, aprobada a finais de 1910 que prohibía o establecemento de novas ordes relixiosas).

Actúa en Marruecos, ocupando algunhas prazas para cortar o progreso dos franceses cara a Fez e Tánger. No tema da conflictividade social, diferenciou entre folgas lícitas (as que tiñan como obxectivo melloralas económicas) e ilícitas (as revolucionarias, de tipo político). Pero non contentou nin a conservadores (que o odiaban), nin á esquerda, nin ás forzas laborais e agrarias. Un anarquista asasínalle en 1912, na Porta do Sol de Madrid.

O seu cargo ocúpao o Conde de Romanones, que aproba a *Lei de Mancomunidades*: proxecto que pretendía achegar o nacionalismo catalán mediante a concesión de certo grado de autonomía. Co fin de Canalejas, e con Maura postergado, frústranse as tentativas de reformar o sistema *desde dentro*. Ata 1917 non se producen feitos relevantes, sucedéndose os gobernos conservadores (con Eduardo Dato) e liberais (Romanones e García Prieto), con frecuentes crises e enfrontamentos.

A partir 1917, os partidos tradicionais escíndense en pequenos grupos, acabando a *quenda pacífica*. Os *gobernos de xestión* son substituídos polos de concentración . O modelo de Cánovas resultaba inservible, porque prescindiu dunhas forzas sociais que agora irrompen con vigor. Nese ano 1917, tres acontecementos tiveron unha especial importancia: a actividade política das *Xuntas de Defensa*; os intentos de democratización da burguesía, a través dunha *Asemblea de Parlamentarios* de Barcelona, cohesionada pola Lliga; e o proletariado *militante*, dirixido pola UXT e CNT, é capaz de grandes mobilizacións obreiras a nivel nacional.

Os PROBLEMAS DO RÉXIME:

MARROCOS:

Comezou pouco despois do desastre colonial de 1898, nunha serie de posesións que España posuía na costa do Rif: Illas Chafarinas, Peñón de Alhucemas, Peñón de Vélez da Gomera, Ceuta e Melilla (o denominado Marrocos español).

Pero esa zona interesaba tamén a Francia (dona de Arxelia e Tunixia, e que trataba de estender o seu dominio por Marrocos), **Alemaña** e **Inglaterra** (dona de Xibraltar, que desexaba seguir co control do estreito). Así que, **España** non podía quedarse á marxe das potencias europeas... Trala Conferencia de Alxeciras (1906), créase en Marrocos un dobre protectorado hispano-francés, quedando o Rif en poder de España.

A continuación, varias compañías mineras españolas comezan a explotar o ferro desa zona, o que orixina que as *kabilas* rifeñas comecen a atacar aos obreiros españois.

A decisión de enviar aos *reservistas* á guerra desencadeou a **Semana Tráxica de Barcelona** (finais de xullo de 1909), coincidindo co desastre español no Barranco do Lobo.

Isto acabou co dominio pacífico da zona, e a cuestión marroquí converteuse nun problema nacional: por cuestión estratéxica (incluíndo o prestixio) e por intereses económicos (do capitalismo nacional). O conflito ten diversos altibaixos e, neste contexto (1920), creouse un novo corpo militar preparado para a guerra colonial: a **lexión**.

Pero en 1921 volve complicarse a guerra: unha pésima actuación do xeneral Silvestre, unido ao empuxe das tropas indígenas dirixidas por Abd-el-Krim, dan lugar aos desastres de Annual ¹, **Nador** e **Monte Arruit** (con máis de 15.000 españois mortos). E iso que só había 4.000 rifeños, fronte aos 70.000 hispanos concentrados nesa zona...

Como é lóxico, este desastre abriu un capítulo de responsabilidades (iníciase o Expediente Picasso) que trataron de chegar ás máis altas instancias do Estado e deixou aberto o camiño cara ao pronunciamento militar favorecido polo propio Rei, que non confiaba na ineptitude dos políticos.

A SEMANA TRÁXICA:

Os feitos sucederon na última semana de xullo de 1909 e, aínda que a *faísca* que acendeu o conflito foi a mobilización dos *reservistas* para que acudisen á Guerra de Marruecos, en realidade tratouse dun grave conflito social alentado por diversos elementos: nacionalismo, anarquismo, republicanismo (sobre todo do PRR de Lerroux), anticlericalismo (pola influencia da igrexa na sociedade) e o antimilitarismo (motivado pola cuestión marroquí).

Comezou como unha folga pacífica para protestar contra a citada mobilización de reservistas. Pero deseguido se pasou a unha folga incontrolada, con barricadas por todo Barcelona, incendio de igrexas e conventos, e outros desmanes. O conflito esténdese rápidamente a outras localidades, ata que o exército interveu para sufocalo. Resultado: máis de 100 mortos, 500 feridos e 112 edificios queimados. Cinco sentencias de morte, entre as que destaca o fusilamento do fundador da *Escola Moderna* (anarquista), Francisco Ferrer Garda, e a suspensión das *garantías constitucionais*, saldaban as responsabilidades (no medio dunha campaña internacional contra esa execución). O resultado foi a destitución de Maura e o descrédito de España como unha nación moderna e democrática.

A PRIMEIRA GUERRA MUNDIAL

Estalou en 1914, pero España mantívose neutral dada a súa debilidade no contexto internacional, que a mantiña fóra da política de alianzas e a incapacidade dos gobernos para soste unha guerra. Era unha neutralidad obrigada. Aínda que os españois estaban co *corazón partido (aliadófilos vs xermanófilos)*...

¹ O pobo e parte do exército culpaba directamente ao rei de ser o responsable do Desastre de Annual, ao inxerir na liña de mando do exército e obrigar ao Xeneral Silvestre a continuar avanzando polo Rif entre 1920 e 1921 sen asegurar a retaguardia.

A neutralidad trouxo un periodo de forte expansión económica, xa que os países participantes na guerra demandaban materias primas, alimentos e produtos industriais → Impulso á industria conserveira galega. Creceu o comercio exterior e acumuláronse grandes fortunas. Pero, tamén tivo efectos **negativos**:

** A demanda exterior provocou o desabastecimento interno, así como unha forte subida de prezos, que afectou sobre todo á clase obreira empeorando as súas xa malas condicións de vida.

** O crecemento económico foi **especulativo** e apenas transformou ou modernizou o sistema produtivo español. Dará orixe a unha grave crise económica, e a grandes mobilizacións sociais.

A CRISE DE 1917

En 1917 España sofre unha grave crise na que interveñen varias forzas: o catalanismo, o exército, os partidos republicanos e os partidos ou forzas proletarias. Tamén influíu —e moito— a citada crise de subsistencia. **Tres sucesos** destacarán:

** **As Xuntas de Defensa**: Eran asociacións de militares de media e baixa graduación, que xurdiron en Barcelona entre oficiais de Infantería e Cabalería, e que esixirán corporativamente do Goberno cambios básicos na organización militar: negativa aos ascensos por mérito de guerra, fin da inflación, crítica aos *africanistas* e aos políticos, etc. Mobilízanse tanto que o propio Rei vía nelas un perigo. En mayo de 1917 agudízase o conflito, ao ser detidos varios *xuntistas* por asociarse (o que estaba prohibido aos militares).

A maioría dos seus compañeiros se solidarizan con eles e presentan a **Manuel García Prieto** (liberal, xefe do goberno) un ultimátum: a liberdade dos detidos, que non haxa represalias e o recoñecemento oficial da asociación. Como García Prieto non o fai, ten que dimitir en xuño. A situación era grave e, para solucionala. Alfonso XIII recorre á súa forma habitual: cambiar no partido de quenda volvendo **Eduardo Dato** (conservador), que quere evitar esa situación de crise polo procedemento da inercia e o silencio, suspende as *garantías constitucionais* e somete a prensa a censura. Pero ao fin acepta o reglamento das Xuntas de Defensa (de novo, o poder militar imponse ao civil, como no século XIX...)

** **A Asemblea de Parlamentarios**: Así pois, co nomeamento de Eduardo Dato como xefe do Goberno e as medidas que toma ante a crise reinante, xorde a protesta social, militar e política. Cambó (Lliga) quere aproveitar o descontento en algo positivo: unha reforma da política española e da Constitución. Alegando que Dato non quere abrir as Sesións das Cortes, cita en Barcelona aos parlamentarios durante o mes de xullo de 1917, aínda que asisten relativamente poucos (entre 60 e 70), e na súa maioría de esquerdas: catalanistas de Cambó, republicanos de Lerroux, socialistas con Pablo Iglesias e reformistas de Melquíades Álvarez. O conservador Antonio Maura (agora na oposición), dúbida e non asiste. Convocan outra reunión a celebrar en Oviedo, fixada para o 16 de agosto, pero non tivo lugar porque estala a Folga Xeral... A idea xeral era clara e clave: conseguir unha verdadeira democracia en España. Esta asemblea puido ser fundamental para a historia de España posterior a estas datas. Pero non se conseguiu por varios factores, que despois analizaremos.

** **A Folga Xeral de 1917**: Os protagonistas foron as forzas obreiras (UGT e CNT), que durante os dous últimos anos multiplicaran as folgas. Aínda que os seus obxectivos eran diferentes (os primeiros desexaban unha revolución democrático-burguesa, mentres que os anarquistas querían unha revolución

social), en marzo de 1917 asinaron un manifesto conxunto a (CNT e UGT-PSOE), ameazando ao Goberno coa Folga Xeral si non remediaba o problema de subsistencia . Como non se solucionou, en xuño asinan un pacto conxunto ambas centrais sindicais, á vez que negocian coa citada Asemblea de Parlamentarios: co fin de formar un goberno provisional, con Melquíades Álvarez de presidente e Pablo Iglesias como ministro de Traballo (iniciando así un proceso constituinte, que non había). Nun primeiro momento o Goberno toma unha actitude pasiva.

Os socialistas foron os verdadeiros protagonistas. Marcelino Domingo, fundador do Partido Radical-Socialista (con Álvaro de Albornoz), chega a dicir que deste conflito nacería a revolución (recordemos que a Revolución Rusa xurdiu en marzo deste ano). Pero lévana a cabo de forma confusa e contradictoria entre os seus membros: por exemplo, Julián Besteiro rogaba moderación, Pablo Iglesias daba prioridade á consecución dos obxectivos obreiros con orde, e Indalecio Prieto buscaba armas para conseguilo (máis adiante moderárase).

O 13 de agosto decretan o Estado *de Guerra* en toda España, ao estenderse a folga ferroviaria. Houbo incidentes graves, sobre todo en Asturias; e a represión militar contra os folguistas foi moi dura, destacando o xeneral Burguete (propoñía "cazar como alimañas" aos fuxidos), e un novo comandante, Francisco Franco, que iniciaba a súa carreira militar... O 17 finaliza, cos seguintes resultados *oficiais*: 71 mortos, 156 feridos e 2.000 detidos.

A Folga Xeral **fracasou** estrepitosamente, por varias razóns:

- Só a seguiron os socialistas, e non todos. Nin sequera o total de ferroviarios.
- Non participan os campesiños (eternos sufridores pasivos).
- As Xuntas de Defensas enfróntanse aos amotinados (coa declaración da *Lei Marcial*) e non se unen a eles, esquecendo o seu enfrontamento co Goberno. Desde agora intervirán máis en política os militares, á vez que se afastan do pobo... Non se pon de acordo o exército (máis preocupado por resolver os seus intereses) cos parlamentarios (que buscan unha renovación política) e os obreiros (ansiosos por conseguir a revolución). De agora en diante cada un seguirá o seu camiño por separado, para mal de España.
- Os republicanos vacilaron.
- Deserta a burguesía catalá (representada pola "Lliga"), por medo á revolución.

O 4 de outubro celébrase Consello de Guerra contra os once dirixentes da Folga Xeral, condenando a pena "de morte" (conmutada pola de cadea "perpetua") aos socialistas Francisco Largo Caballero, Julián Besteiro, e outros. Marcelino Domingo foi indultado en novembro. Un día despois, levántase o Estado de Guerra e, o 17, restableceranse as garantías constitucionais.

Como dixeran, sería un fracaso; pero **custoulle o cargo a Eduardo Dato**. A Restauración entra en crise. A crise de 1917 puxo en evidencia as limitacións dun sistema no que só dous partidos contaban coa confianza do Rei, nun tempo no que o país reclamaba grandes reformas sociais.

A CRISE DEFINITIVA DO SISTEMA CANOVISTA DA QUENDA DE PARTIDOS (1918-1923)

Crise política: A división dos partidos dinásticos en múltiples faccións motivou a parcelación do Congreso, sen que houbera goberno de maioría: só os houbo de xestión, para aprobar os orzamentos.

O réxime foise degradando e sobrevivía entre *suspensións* de Cortes (que permitían os gobernos de minorías) e declaración do *estado de excepción* (controlando así á oposición).

Aínda que cada vez era máis difícil distinguir as diferenzas entre conservadores e liberais, máis difícil era aínda recoñecer ás distintas faccións de ambos partidos. Ademais, case non existía unha verdadeira oposición, un alternativa para os partidos dinásticos: pois os republicanos e socialistas contaban cunhas forzas limitadas, sen líderes carismáticos, con receos políticos, enfrontados entre si e con discursos políticos inaplicables á realidade do país.

Só os *mauristas*, aferrados a unha tradición ultraconservadora e de aplicación ríxida da lei, continuaban con renovadas pretensións de dar vida a un programa coherente. Cara a 1922, imitando o modelo italiano, o Dr. Albiñana fundou o Partido *Social Popular* (movemento católico democrático e reformista), como alternativa á dereita conservadora. Pero a chegada da ditadura non permitiu o seu desenvolvemento.

Entre os partidos políticos liberais, só o Reformista realizou unha formulación doctrinal. O seu programa resumía a aspiración maioritaria da esquerda liberal, pero non se levou á práctica. Cara a 1922 levouse a cabo un último esforzo para cambiar o sistema desde dentro, a cargo de García Prieto, que propuxo varios cambios (como a revisión da Constitución). Pero, en setembro de 1923, Primo de Rivera liquidou o réxime constitucional.

Crise social: A sociedade española sufría unha serie de convulsións por varias causas:

- A **oligarquía**, con gran poder económico e social, exercía unha gran influencia sobre o medio rural a través do caciquismo.
- A **burguesía**, que xa destacaba en zonas como Madrid e Cataluña, aceptaba as reformas políticas; pero non as económicas e sociais, porque lle prexudicaban.
- As **clases medias**, pouco concienciadas politicamente, permitiron o sistema canovista.
- Os **anarquistas** e **socialistas** mobilízanse para alcanzar mellores condicións de vida. Os primeiros lideran as protestas, xa que os socialistas perderon forza coa crise de 1917.

As repercusións da Primeira Guerra Mundial incrementaron a axitación social. Despois (1919), dous focos de protesta destacan sobre os demais: Barcelona, onde os obreiros da *Canadiense* (electricidade) sosteñen unha folga durante meses, obrigando ao Goberno a recorrer á militarización e á declaración do *estado de guerra*; e o campo andaluz, onde os obreiros agrarios organizanse e acosan ao Goberno por medio de folgas reivindicativas, que tiveron que ser reprimidas co exército e outros medios.

O asasinato de Dato por tres anarquistas foi un duro revés para o sistema da Restauración, alternando os atentados coas fortes medidas represivas. Ademais, as accións terroristas anarquistas eran respondidas pola patronal con pistoleros mercenarios. O endurecemento do movemento obreiro, motivado tamén pola triunfante Revolución rusa, traducíuse nun aumento de folgas, perdas de xornadas de traballo dificultaron a paz social e propiciaron o advenimento da ditadura. Foron anos moi difíciles.

A DITADURA DE PRIMO DE RIVERA

ANTECEDENTES

Os anos posteriores á crise de 1917 son moi conflictivos en todos os aspectos, pola grave crise social e política que atravesaba o país pero iso agrávase notablemente co fin da guerra mundial, posto que iso acabou co espellismo do desenvolvemento económico, que só aproveitara a uns poucos. O atasco do movemento comercial orixinou o afundimento da produción minera e téxtil e ata da agrícola. O paro obreiro e a insuficiencia dos salarios agravaron a inquietude social, malia haberse logrado en 1920 a xornada laboral de oito horas.

En Barcelona, a CNT evolucionó cara ao sindicato único e preconizou a loita directa contra o patrono -o atentado- marxinando toda participación política. Os patronos crearon unha Federación patronal e o pistolerismo de ambos lados apropiouse da cidade. Políticamente o sistema atopábase nos seus momentos terminales pola incapacidade dos políticos de vincular á masa da poboación ao sistema parlamentario. O fraccionamiento de conservadores e liberais parecía un cancro para o propio sistema, que non podía así deseñar unha política coherente a medio prazo. Non se pode esquecer o desastre militar de Annual, no cal as responsabilidades alcanzaron ao propio Rei.

Cando podía tal vez remontarse a situación e dar entrada aos elementos marxidados da vida política oficial, o capitán xeral de Cataluña, Miguel Primo de Rivera, co beneplácito do rei, proclamou o estado de guerra o 13 de setembro de 1923. Lanzou un manifesto coa retórica de salvar a España dos “*profesionais da política*” que desde 1898 gobernaban o país de acordo cos seus intereses particulares. Alfonso XIII negouse a destituír aos xenerais sublevados e, ante a dimisión do Goberno, chamou ao militar insurrecto para que se encargase do poder. O golpe de estado estaba consumado e a Constitución de 1876 definitivamente destruída.

A partir de entón abriuse un abismo entre os dirixentes do sistema anterior e o rei, que puido ser aproveitado anos máis tarde polos republicanos, que permaneceron marxidados nesta época. De igual xeito, os intelectuais que mostraron unha oposición frontal á Ditadura, acusaron ao monarca de habela alentado e tolerado.

A DITADURA (Directorio Militar)

Podemos ver na o ditadura de Primo de Rivera unha forma diferente á tradición golpista do XIX, pretendía constituír un réxime estable. Disolveu as Cortes e formou un Directorio Militar. A reacción popular foi de aceptación posto que se pensaba que ía poñer fin a un sistema obsoleto.

A idea do dictador era clara: consideraba como fundamental a orde e estaba convencido da inutilidade dos parlamentarios, de aí o seu interese en eliminar as eleccións. Consideraba que estaba poñendo en marcha a “*revolución desde arriba*” que propugnaba Antonio Maura, pero sen os “inconvenientes” do liberalismo parlamentario, na súa opinión, principal causa do seu fracaso. Para iso era partidario dunha actitude populista e paternalista.

Un RD de 15 setembro de 1923 sinalaba que Primo de Rivera era presidente dunha Directorio Militar encargado da gobernabilidade do Estado, co mantemento do referendo do rei a todas as resolucións do mesmo. Salvo o seu presidente, ningún outro membro do Goberno podía despachar directamente con

Alfonso XIII, e ambos mantiveron a ficción de que a Constitución de 1876 só fora suspendida. Ao principio todo parecía transitorio e xustificábase en función de establecer a orde pública que se cría deteriorado. Con este fin estendeuse o *somatén* (organización parapolicial orixinaria de Cataluña) a toda España; paisanos armados que baixo a autoridade dos capitáns xerais encargábanse de manter a orde pública.

A Unión Patriótica

A partir de 1924, carente o dictador dunha ideoloxía definida, buscou dar un novo contido á súa política para superar a imaxe de que a súa intromisión nos asuntos de Estado reducíase tan só a unha aventura militar. Nesta perspectiva ideou a *Unión Patriótica*, sen unha definición moi precisa sobre o seu contido ou a súa organización. Non era propiamente un partido único como no caso do fascismo italiano. Intentaba agrupar a todos aqueles que (sen pescudar o seu procedencia ideolóxica) apoiasen o que consideraban *intereses da patria e combatesen a desorde social e os vellos mecanismos políticos*, pero sen que supuxese, en principio, a abolición da Constitución de 1876. O seu obxectivo consistía en ser matriz de futuras opcións políticas, pero mantendo un sustrato básico no que para eles eran valores fundamentais: orde pública, familia e municipio. A partir de 1927 Primo de Rivera decidiu que os concelleiros ou deputados provinciales fosen membros da Unión.

A Unión Patriótica acabou acollendo a unha amalgama de militantes procedentes do maurismo, do tradicionalismo, do partido conservador ou simplemente oportunistas que buscaban un posto na Administración.

O propio Primo de Rivera participou na afiliación de personalidades catalás e vascas, co propósito de que estas dúas zonas, xunto coa cidade de Valladolid, núcleo importante do activismo de dereitas, formasen o eixe do progreso económico, e eliminar así calquera intento de nacionalismo ou autonomismo.

Formáronse entón unións locais co firme apoio dos gobernadores civís ou os alcaldes de quenda, que reclutaron a unha gran parte dos grandes contribuintes, concelleiros ou funcionarios.

Directorio Civil

Un dos principais problemas con que se atopaba a Ditadura era o problema de Marrocos, era necesario aclarar as responsabilidades do desastre de Annual e acabar a guerra satisfactoriamente. No tema das responsabilidades botouse terra sobre o expediente Picasso e o asunto foi remitido aos tribunais ordinarios, que o deixaron en suspenso.

Con respecto á guerra, a sorte favoreceu aos españois, posto que o líder rifeño Abd-o-Krim atacou as posicións francesas e iso motivou unha acordo entre Francia e España para acabar con este. Acordouse un desembarco español na bahía de Alhucemas e ao mesmo tempo un ataque francés polas montañas de Fez. O líder marroquí foi acurrallado e fuxiu, entregándose aos franceses. A paz chegou a Marrocos a mediados de 1926.

Fortalecida a Ditadura por este éxito, cambiar o Directorio Militar por un Directorio Civil en decembro de 1925. A Unión Patriótica quedou configurada como organización no Congreso Nacional celebrado en 1926, e de alí xurdiu a convocatoria dunha Asemblea Nacional Consultiva que había de determinar o futuro das institucións do Estado. Iso supoñía suscitar a ruptura co sistema constitucional vixente, ao que en principio era reacio o rei.

Con todo, a Ditadura xa reforzara o papel dos gobernadores civís e creado os delegados gubernativos para os distintos partidos xudiciais cun obxectivo de vixilancia política. En 1924 promulgouse o Estatuto Municipal, que prevía un sistema mixto de elección, universal e corporativo; pero non se aplicou e os alcaldes foron nomeados polo Goberno. Facilitaba certa autonomía aos concellos para realizar obras públicas.

Primo de Rivera improvisou un plebiscito sen garantías no que os cidadáns limitábanse a asinar a súa adhesión á Ditadura. En 1928 reuniuse a Asemblea, a maioría de cuxos membros foran designados polo executivo; creouse unha comisión para estudar o futuro constitucional do réxime, na que participaron desde antigos conservadores, como De la Cierva, ata intelectuais católicos e tradicionalistas, como Ramiro de Maetzu e Pemán. Uns, pretendían só modificar a constitución de 1876; outros, redactar unha nova cunha Cámara única, elixida por sufragio universal directo e por representación corporativa. Un Consello do Reino con membros vitalicios asesoraría ao monarca. O desenvolvemento dos acontecementos e a falta de acordo no proxecto impediron a súa realización.

A política económica e social

A política social de Primo de Rivera consistiu en atraerse o apoio dos grandes propietarios agrícolas, medorentos da axitación case permanente dos xornaleiros ou braceros sen terra, e dos industriais cataláns e vascos a quen favoreceu seguindo a tónica iniciada a finais do século XIX. Existía un pacto implícito entre estes dous sectores, que chegou a ser a base do equilibrio económico da Restauración, pero o dictador optou claramente polos intereses das burguesías industriais, cun proteccionismo tendente a conseguir a nacionalización crecente da industria española. Iso levoulle a adoptar posicións moito máis intervencionistas que ningún dos gobernos anteriores e contou cun político como Calvo Sotelo, procedente do maurismo, para ocupar a carteira de Facenda. Neste período temos a expansión da economía capitalista, **que acabou trágicamente coa crise mundial do 1929.**

Crecemento industrial: Durante este período afiánzase a industria básica en España. Este importante aumento da produción industrial debeuse aos investimentos masivos que realizaron os grandes bancos cos capitais acumulados no período anterior e deu un gran impulso á industria básica española, controlada totalmente por eles.

De novo desencadeouse o mecanismo típico da expansión económica:

- a) Os valores na Bolsa alcanzaron cotizacións moi elevadas, triplicando os índices de 1914.
- b) As empresas industriais acumularon importantes beneficios que, en certos casos, alcanzaban o 40% e o 50% dos capitais investidos.

Causas do desenvolvemento industrial do período 1923-1930.

No primeiro lugar está o factor político, a Ditadura mantivo unha política de “orde pública” destinada a controlar estritamente ao movemento obreiro que, nos anos anteriores, parecía desbordar a algúns gobernos. O desmantelamento da CNT e os pactos con UXT foron o eixe desta política que asegurou uns anos de “paz social”

Por outra banda, a tensión social decreceu tamén grazas á acumulación de dous factores favorables: a creación de moitos posto de traballo e a relativa estabilidade dos prezos, tralas fortes alzas do período 1915-1921. Ademais de un lixeiro incremento dos salarios entre 1920 e 1930.

A Política Arancelaria constituíu outro estímulo para o desenvolvemento industrial. A ditadura fixo súas as ideas proteccionistas da burguesía industrial e coa “lei de protección industrial” (1926) converteu a España nun espazo económico moi pechado no que a industria do país podía traballar sen temor á competencia exterior.

Pero, dado que ningún país pode prescindir totalmente do comercio exterior, este volveu crecer. Así, no período 1923-1930 o valor das exportacións subiu de 1.526.300.000 pesetas a 2.305.400.000 pesetas e o valor das importacións oscilou entre 2.900.400.000 e 2.400.000.0000 pesetas. Ao longo do período as exportacións seguiron baseándose nalgúns produtos agrícolas e nos minerais.

Intervencionismo Estatal: O goberno iniciou unha serie de intervencións directas no campo económico mediante a creación de infraestructuras que favorecían o desenvolvemento, porque consumían importantes cantidades de produtos industriais (ferro, cemento....) e, ademais, poñían as bases para un ulterior crecemento económico. Tres son os campos de intervención da Ditadura:

- A construción de modernas estradas (o período coincide cun forte crecemento do parque de automóbiles e camións)
- A ampliación da rede ferroviaria.
- A extensión das áreas de regadío. Para iso creouse a As Confederacións Hidrográficas, para explotar os grandes ríos, para o rego e electrificación dos terreos, todo iso coa construción de pantanos.

Xunto a todo o anterior, o goberno concedeu importantes subvencións a empresas privadas. O goberno de Primo de Rivera creou monopolios estatais como CAMPSA e Tabacalera, pero con todo concedeu a Compañía Telefónica á empresa norteamericana ITT, por vinte anos en condicións moi vantajosas.

A Reforma fiscal: A burguesía industrial viu con bos ollos o desenvolvemento da política de investimentos e subvencións realizada polo goberno pero, este non dispoñía de medios ilimitados para financiarla. O sistema seguido nos primeiros anos na confección dos orzamentos do Estado foi de dous tipos: un ordinario, e outro extraordinario, que presentaba sempre un forte déficit. Para cubrir estes déficits recorreuse primeiro a emisións de Débeda Pública, pero a medio prazo a solución aos déficits públicos só podía vir da modificación do sistema fiscal, de forma que aumentasen os recursos en mans do Estado. Esta foi unha finalidade que se propuxeron as reformas programadas polo ministro de Facenda (Calvo Sotelo) e que tiñan que gravar as rendas e ganancias. Esta reforma fiscal (que por primeira vez quería implantar en España un Imposto sobre a Renda) non se puido aplicar pola decidida oposición das clases economicamente máis fortes.

A Reforma Agraria: A Ditadura tiña un dos seus puntos débiles na súa política agraria. Non houbo case ningún intento de modificar a estrutura da propiedade (algunhas subvencións estatais para a compra de terras) e todo o progreso do sector agrario baseouse en desenvolvemento do regadío. De feito as únicas actuacións destacadas déronse na o conca do Ebro que pasou a constituír, xunto coas hortas levantinas, o segundo núcleo extenso de regadío de España. O campo seguiu sendo unha zona con problemas de atraso económico e un polvorín social .

Política Social. Primo de Rivera quixo buscar solucións aos enfrontamentos entre patronos e obreiros. Pretendeu impulsar unha lexislación laboral que mellorase as condicións dos traballadores e adoptou medidas populistas, como a distribución de comida e roupa ás familias necesitadas. En abril de 1924 o Consello de Traballo creaba constituído, no dábase representación equitativa aos proletarios e aos empresarios, para asesorar ao Goberno en materia de dereito laboral. Estimulou a construción de *casas baratas* e destinou recursos económicos para propiciar a formación laboral dos traballadores, regulada no Estatuto da Educación Profesional Obreira. As familias numerosas recibiron subsidios e o traballo nocturno das mulleres foi reglamentado. Finalmente, aumentou o número de mestres e de escolas primarias.

Este intento de entendemento entre as partes realizouno o ministro de Traballo, **Eduardo Aunós**, a través dos comités paritarios, onde uns e outros discutían sobre os problemas laborais.

Esta situación favoreceu a consolidación da UGT que, contrariamente á CNT, aceptaría o sistema, o que sen dúbida serviu para que aumentasen os seus efectivos. Esta colaboración chegou ata a que Longo Cabaleiro formase parte, en representación dos obreiros, do Consello de Estado. Con todo , isto non significou ausencia de enfrontamento e, así, en 1927, pecháronse varios centros sindicais socialistas ao levarse a cabo folgas non autorizadas.

O desenvolvemento da oposición ao réxime e o hundimiento da monarquía

A Ditadura de Primo de Rivera presentouse ao país como un réxime transitorio, e ao pretender institucionalizarse, contou coa oposición dos antigos políticos liberais, os republicanos, a CNT, os estudantes e os intelectuais novos (Marañón, Ortega e Gasset, Fernando de los Ríos, Azaña.....) aos que non soubo atraerse.

A partir de 1927, co intento da Ditadura de establecer as bases para unha nova Constitución, Sectores cualificados da vida española, que propugnaban o "*retorno á legalidade constitucional*", manifestáronse contra o réxime. En primeiro lugar, os políticos cataláns (*Lliga rexionalista*), defraudados polo que consideraban un engano de Primo de Rivera no apoio dunha política autonómica, manifestáronse en contra da Ditadura. A axitación nas universidades pola concesión aos colexios de xesuitas e agustinos do poder de expedir títulos académicos, canalizouse a través da Federación Universitaria Española (FUE) que, desde 1927, estivo en oposición ao goberno. Mentres, a CNT reorganizouse clandestinamente e nese mesmo ano naceu a FAI; ambas organizacións protagonizaron graves enfrontamentos co goberno. Ao mesmo tempo, empezaron a manifestarse en España os efectos da gran depresión económica de 1929 (caída do comercio exterior, paro, inflación.....) que contribuíron a precipitar o fin da Ditadura.

A todo iso é necesario engadir o descontento crecente no exercito, o cal materialízase en varios intentos de golpe de estado. En xuño intentouse un golpe de estado dirixido polo xeneral Aguilera, o cal foi

desbaratado, pero entre os implicados atopámonos personalidades como o conde de Romanones, Weyler, Gregorio Marañón, Mariano Benlliure....En outubro do mesmo ano houbo outro intento esta vez nacionalista, dirixido polo coronel Macià. En 1926 os militares prepararon un novo golpe que tamén fracasou e no que é detido o vello político conservador Sánchez Guerra, foi xulgado e no consello de guerra seguido contra el declarou que o seu desexo era restaurar a legalidad constitucional, e foi absolto. O cal demostraba claramente o ambiente de rexeitamento ao réxime por parte do Exército.

Os preparativos para un novo golpe repetíronse, fixéronse para o 28 de xaneiro de 1930, en Cádiz, pero non tivo lugar, pois un día antes Primo de Rivera, sen o apoio dos militares nin do rei, presentou a dimisión e cruzou a fronteira cara a Francia. Onde viviría ata a súa morte. O Rei encargou ao xeneral Berenguer a formación dun novo goberno.

A pretensión de Berenguer, era restablecer a Constitución de 1876, pero viuse desbordado ao pasarse ao bando republicano unha parte importante das forzas liberais que sustentaran á monarquía noutros tempos.

O intento de retorno á legalidad constitucional de 1876 durou pouco máis dun ano. Republicanos, socialistas e os grupos cataláns de esquerda puxéronse de acordo para implantar un goberno republicano ("Pacto de San Sebastián", 1930). Tamén un grupo do exército apoiou o republicanismo (*sublevación de Jaca*, 1930) e moitos intelectuais (Ortega e Gasset, Marañón,...) tomaron partido por unha solución republicana.

As eleccións municipais, celebradas en abril de 1931, supuxeron un triunfo abafador da coalición de republicanos e socialistas nas cidades (escrutados os resultados, gañaran en todas as capitais de provincia menos en catro). Alfonso XIII abandonou o país e o 14 de abril de 1931 proclamábase a Segunda República.

EXAMES DE SELECTIVIDADE DO PERÍODO CORRESPONDENTE AOS APUNTES:

1. Desamortización → Xuño 2009
2. Movemento Obreiro → Xuño 2007
3. Sexenio Democrático → Setembro 2008
4. A Restauración → Setembro 2003
5. Crise Restauración → Xuño 2005
6. Primo de Rivera → Xuño 2009

Están disponibles na rede en "<http://ciug.cesga.es/exames.html>", tamén os teño no departamento, se alguén os quere que mos pida (pero son para facer e non para que queden tirados por calquera sitio)